

Wojciech Kochlewski

Bibliofil Młociński

Rok 2021 – Rokiem Konstytucji 3 Maja

Egzemplarze *Ustawy Rządowej* wydrukowane z formułami oblaty¹, świadczącymi o wpisaniu jej do ksiąg miejskich, są jej pierwodrukami, zaś te spośród nich, które są opatrzone suchą pieczęcią Adama Skulskiego i jego podpisem – w myśl konstytucji sejmu radomskiego z 1505 roku *De constitutionibus novis per proclamationes publicandis*², oficjalnymi dokumentami Konstytucji 3 Maja.

W pierwszym roczniku „Akapitu”³ został opublikowany mój esej, zatytułowany *Pierwodruki: „Deklaracja niepodległości”, „Konstytucja 3 maja”, „Konstytucja Stanów Zjednoczonych”*. Rok wcześniej wydałem, z życzliwą pomocą Komilitonów Romana Nowoszewskiego i Kasprowa Świerzowskiego oraz mego syna – Witolda, broszurę *Ustawa Rządowa Konstytucja 3 maja 1791. Pierwodruki*⁴. Nadal istnieje, czasami modyfikowana, lecz rzadko odwiedzana strona internetowa: www.konstytucja3maja.info. Wszędzie tam, tak jak i w wielu katalogach wystaw, do zorganizowania których udało mi się doprowadzić, piszę o drukach konstytucji.

¹ Termin „oblata” oznaczał w dawnym prawie polskim datę wpisania aktu prawnego do ksiąg sądowych.

² *O nowych konstytucjach wprowadzanych w życie poprzez urzędowe ogłoszenie*. Prawo obowiązywało po jego oficjalnym opublikowaniu. Dopiero wówczas każdy skutecznie mógł się na nie powoływać.

³ „Akapit. Rocznik Towarzystwa Bibliofilów Polskich w Warszawie” 2006, t. 1.

⁴ W. Kochlewski, *Pierwodruki*, Warszawa 2005.

Dr Jerzy Kowecki, w opracowaniu z 1971 roku, zatytułowanym *Konstytucja 3 Maja. Statut Zgromadzenia Przyjaciół Konstytucji*⁵, podaje informację o czterech znanych mu, zachowanych egzemplarzach – w tym dwóch z pieczęcią i podpisem. Informację tę powtarza prof. Zbigniew Goliński w pracy *Ustawa Rządowa. Podobizna pierwodruku*⁶, pisząc o nich: „Dwa inne egzemplarze (...), są odbite na lichym ordynaryjnym papierze”. Nie zaznaczył jednak, że są z innego, poprawianego, złożonego węższą kolumną składu, mającego 138, a nie 141 mm.

W rozprawce, wydanej w 2005 roku, napisałem, iż istnieje przynajmniej dziesięć egzemplarzy *Ustawy Rządowej*, wydrukowanych z formułą oblaty, odbitych z co najmniej dwóch różnych składów. W – przywołanym wyżej – „Akapicie” podałem już informację o osiemnastu egzemplarzach. W niektórych katalogach przygotowywanych przeze mnie wystaw pojawiały się wzmianki o kolejnych. Na stronie internetowej podaję umiejscowienie dwudziestu jeden. Nie we wszystkich przypadkach wiem jednak, z których odbić pochodzą.

W niedawno wydanym, pięknym eseju prof. Anny Grześkowiak-Krwawicz, zatytułowanym *Konstytucja 3 maja 1791. Na podstawie tekstu Ustawy Rządowej z Archiwum Sejmu Czteroletniego*⁷, Autorka omówiła genezę oraz wielkie znaczenie tego dokumentu. Podając transliterację trzeciego (właściwie – nie trzeciego, a pierwszego egzemplarza – bowiem to on był odczytany na sesji w dniu 3 maja), znanego obecnie rękopisu – oryginału *Ustawy Rządowej*, i zestawiając go z dwoma innymi, w *Zasadach edycji* napisała: „Nie porównano tekstu z drukami, bowiem takiego porównania dla egzemplarza z APP⁸ nader starannie dokonał w swojej edycji Jerzy Kowecki”⁹.

Niestety, poza wymienionymi wyżej publikacjami, nie znalazłem żadnej innej, traktującej o drukach – a w zasadzie o pierwodrukach –

⁵ Po raz pierwszy zostało wydane w 1981 r., podczas Karnawału „Solidarności”; najnowsze, 5. wydanie ukazało się nakładem Wydawnictwa Naukowego PWN, Warszawa 2014.

⁶ Z. Goliński, *Ustawa Rządowa. Podobizna pierwodruku. W dwusetną rocznicę uchwalenia Konstytucji 3 Maja*, (tytuł okładkowy: *Konstytucja 3 Maja 1791*), Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa 1991.

⁷ Wydawca: Muzeum Łazienki Królewskie w Warszawie i Archiwum Głównego Akt Dawnych w Warszawie, Warszawa 2018.

⁸ Archiwum Publiczne Potockich, obecnie przechowywane w AGAD w Warszawie.

⁹ Za: Anna Grześkowiak-Krwawicz, *Konstytucja 3 maja 1791. Na podstawie tekstu Ustawy Rządowej z Archiwum Sejmu Czteroletniego*, Warszawa 2018, s. 56.

Ustawy... Zdaję sobie sprawę, iż dla omawiania znaczenia Konstytucji 3 Maja jest to nieistotne, bez znaczenia. Uważam jednak, że ten dokument Sejmu Wielkiego, nazwanego tak ze względu na podwójną liczbę posłów, obradujących w ostatnich latach jego trwania, jest w istocie WIELKIM DOKUMENTEM – prawdziwą relikwią narodową. Tym samym sądzę, że powinniśmy wiedzieć wszystko, co tylko możliwe, zarówno o jego powstaniu, jak też o zachowanych egzemplarzach i ich umiejscowieniu. O wszystkich pierwodrukach: tych z naniesionymi atramentowymi poprawkami, z pieczęcią, z podpisem, jak i bez nich.

Ustaliłem, że w Krakowie zachował się niewierzycielny druk z pierwszego odbicia, z atramentowymi, odręcznymi poprawkami, ale bez suchej pieczęci i podpisu sekretarza ziemskiego i grodzkiego warszawskiego.

W listopadzie ubiegłego roku trafił do mych rąk kolejny reprint pierwodruku *Ustawy Rządowej*, przed kilku laty wydany (tłoczony) przez Muzeum Pałacu Króla Jana III w Wilanowie. Od Igora Mateusza Wołk-Łaniewskiego, który drukował ten reprint, uzyskałem informację, że skany służące do jego przygotowania pochodziły z Archiwum Głównego Akt Dawnych (AGAD). Różni się on wyraźnie od obu egzemplarzy, znajdujących się w moich zbiorach. Krój czcionki litery „s” w tytule „Ustawa” oraz skład rozdziału VIII. „Władza Sądownicza” w owym reprimie są tożsame z egzemplarzami oryginalnymi: tym z pieczęcią i podpisem oraz tym z moich zbiorów, jak też z oboma reprintami, wydanymi odpowiednio: w 1981 roku, we Wrocławiu, staraniem Koła Miłośników Ekslibrisu przy Towarzystwie Przyjaciół Książek i Dzielnicowej Biblioteki Publicznej Psie Pole, oraz w 1991 roku, w Warszawie, nakładem Państwowego Instytutu Wydawniczego. Lecz kustosze¹⁰ – są zupełnie inne. Znane mi do tej pory egzemplarze z obu odbić, mają je tylko na stronach recto¹¹ wszystkich czterech kart: A, A2, B, B2, zaś reprint wilanowski ma sygnatury po obu stronach wszystkich kart: A1, A2, B1, B2, C1, C2, D1, D2. Ponadto odstęp pomiędzy końcowymi wierszami: „HERMAN mp.” a „Legi Moraczewski” jest w tym wypadku większy o 1,5 cm. Podejrzewając, że te zmiany mogły powstać przy sporządzaniu klisz do wykonania reprimu, z końcem listopada ubiegłego roku

¹⁰ Kustosz (kustoda) – początek tekstu kolejnej składki, umieszczony na dole składki poprzedniej.

¹¹ Czyli strony po prawej, numerowane nieparzyście.

zwróciłem się do AGAD-u ze stosownym zapytaniem, w chwili złożenia tekstu do druku – czekam na odpowiedź.

Oglądając dokładnie wilanowski reprint zauważyłem, że dwie z piętnastu literówek, znajdujących się w znanych mi i opisywanych egzemplarzach, zostały poprawione. Na odwrocie pierwszej karty w IV rozdziale, zatytułowanym „Chłopi Włościanie”, ostatni wyraz w czwartym wierszu od dołu pierwotnie brzmiał: „prayıęte”, tu jest prawidłowo: „przyięte”. Na końcu, w nazwiskach członków komisji konstytucyjnej, imię kasztelana kaliskiego zostało poprawione z „Franciseek” na „Franciszek”. Świadczy to co najmniej o poprawianiu składu, z którego drukowano *Ustawę Rządową*, zanim zdecydowano się cały dokument złożyć na nowo. Moim zdaniem wskazuje to na pośpiech, z jakim ją drukowano, chcąc jak najszybciej wpisać do ksiąg miejskich¹², by mogła stać się obowiązującym prawem. Prof. Jerzy Gutowski, historyk badający ówczesne rachunki sejmowe, wspomniał w rozmowie, że wszelkie konstytucje z formułami służącymi do oblaty były drukowane z reguły w trzystu egzemplarzach, rozsyłanych następnie do różnych miejsc w Rzeczpospolitej.

We wspomnianych wyżej *Pierwodrukach* z 2005 roku podałem, że profesor Zbigniew Goliński w pierwszym odbiciu – tym podpisanym – wskazał dwadzieścia błędów – literówek. Porównując egzemplarz profesora z moim, stwierdziłem, że pięć z nich nie jest w istocie błędami, lecz zostały tak sklasyfikowane z powodu słabiej odbitego druku. Pozostałych piętnaście literówek znajduje potwierdzenie w obu porównanych egzemplarzach. Aż czternaście z tych piętnastu błędów nie występuje jednak w innym moim egzemplarzu, odbitym z drugiego składu; pozostała tylko jedna – przedostatnia – literówka, widoczna w formule zamieszczonej przed „Deklaracją Stanów Zgromadzonych” – we wszystkich egzemplarzach jest słowo „Confaederationis”, nie zaś „Confoederationis”. Odręczne poprawki naniesiono tylko na egzemplarze z pierwszego składu; w egzemplarzu bez uwierzytelnienia, odbitym z drugiego składu, nie uwzględniono żadnej z pięciu odręcznych poprawek o charakterze merytorycznym. W wydrukowanych później wydaniach *Ustawy...* błędy te zostały usunięte¹³.

¹² Wiele dokumentów było oblatowanych kilkanaście dni po ich uchwaleniu.

¹³ Broszurę *Pierwodruki* oraz mój esej, zamieszczony w „Akapicie” udostępniłem na stronie internetowej, której adres podałem na początku niniejszego artykułu.

Krótką informację o omawianym tu reprimie wilanowskim zamieściłem również na mojej stronie internetowej, w zakładce zatytułowanej „pierwodruki”. Jednak do wyjaśnienia pozostaje nadal wiele kwestii, związanych z Konstytucją 3 Maja: Ile egzemplarzy pierwodruku istnieje? Czy różnią się, a jeśli tak – to czym? Gdzie się znajdują? Czy istnieje trzykartkowy egzemplarz, o którym pisał Karol Estreicher? Czy gdziekolwiek na świecie istnieją jeszcze jakiegokolwiek egzemplarze oryginału – rękopisu? Sądzę, że powinien się tym zająć ktoś z fachowców – ja jestem tylko amatorem, już od dawna – starszym człowiekiem...

Postscriptum: 29 marca 2021 roku otrzymałem od dr. Michała Kuleckiego z Archiwum Głównego Akt Dawnych wyjaśnienia odnośnie do nie jednego, a czterech egzemplarzy *Ustawy Rządowej*, znajdujących się w zbiorach tej instytucji¹⁴. Na wszystkich egzemplarzach są kustosze: A, A2, B, B2. Na wszystkich też wyraz „uczul” na pierwszej stronie został przekreślony i zastąpiony dopisanym ręcznie słowem „uznał”. Wreszcie – na każdym widnieje podpis Adama Skulskiego i ślady suchej pieczęci. Jako że AGAD wykonuje skany akt bez jakiegokolwiek ingerencji w ich zawartość, zmiana kustoszy i czyszczenie stron nastąpiło zapewne w trakcie prac nad reprintem w Wilanowie. Odnotowałem zatem już siedem takich egzemplarzy, jednak w dalszym ciągu nie wiemy, jak wygląda i skąd pochodzi ten, który posłużył do reprodukcji w Wilanowie – sądzą bowiem, że kustosze i interlinia na końcu druku mogły zostać zmienione, ale poprawki uwidocznione w reprimie pochodzą zapewne z reproduktowanego egzemplarza.

Wojciech Kochlewski

¹⁴ Obok egzemplarza z Archiwum Sejmu Czteroletniego, t. 25, k. 357–360, są to trzy kolejne egzemplarze urzędowych druków w tzw. Metryce Litewskiej, IX 46, s. 458–465; XI 47, s. 146–153 oraz 163–170.